کلام مرحوم حائری:

مرحوم شیخ مرتضی حائری می‌نویسند در جایی که عبد مامور به نفسی را به جای نمی‌آورد، ممکن است در سه صورت ثواب به دست آورد:

«إنّ الثواب الّذی یمکن أن یحصل للعبد مع قطع النظر عن الإتیان بالمأمور به النفسیّ یمکن أن یکون بحسب الأدلّة السمعیّة من الکتاب و السنّة لُامور:

الأوّل: نیّة الخیر و لو لم یتلبّس بعمل أصلًا.

الثانی: التلبّس بالمقدّمة أو بما یراها مقدّمةً لأجل الوصول إلی محبوب المولی.

الثالث: التلبّس بذلک لأجل احترام إرادته بالفعل من حیث هو کذلک، فیکون آتیاً به لمحض تعلّق إرادة المولی به و لو کانت إرادةً غیریّة، و لیس المقصودُ منه التوصّلَ بذلک المحبوب النفسیّ الأوّلی.»[1]

توضیح:

۱. صورت اول: عبد نیت خیر داشته باشد (حتی اگر عمل نکند)

۲. صورت دوم: به خاطر رسیدن به مطلوب نفسی مولا، مقدمه (یا خبری که عبد آن را مقدمه می‌داند) را به جای آورد.

۳. صورت سوم: به خاطر اینکه مولا اراده کرده است این مقدمه را، آن را به جای می‌آورد (اگرچه قصد عبد، رسیدن به مطلوب نفسی مولا نیست)

مرحوم حائری سپس برای تعلق ثواب در هر یک از سه صورت، ادله ای را از روایات مطرح می‌کند:

و یدلّ علی الأوّل خبر علیّ بن أبی حمزة عن أبی الحسن موسی علیه السلام فی حدیث أنّه قال: «رحم اللّه فلاناً، یا علیّ لم تشهد جنازته؟». قلت: لا، قد کنت احبّ أن أشهد جنازة مثله. فقال: «قد کُتب لک ثواب ذلک بما نویت».

و صحیح هشام بن سالم عن أبی بصیر عن أبی عبد الله علیه السلام قال: «إنّ العبد المؤمن الفقیر لیقول: یا ربّ ارزقنی حتّی أفعل کذا و کذا من البرّ و وجوه الخیر، فإذا علم اللّه ذلک منه بصدق نیّة کتب اللّه له من الأجر مثل ما یکتب له لو عمله، إنّ اللّه واسع کریم».

۱. *مبانی الأحکام فی أصول شرائع الإسلام*، ج ۱، ص۲۲۵.

و خبر مثنّى الحنّاط عن محمّد بن مسلم قال:قال أبو عبد الله عليه السلام: «من حسنت نيّته زاد اللّـه تعـالى فى رزقه».

و غير ذلک من الأخبار المستفيضة، بل لا يكون دعوى التواتر جزافيّة، فراجع.*

و يدلّ على الثانى قولُه تعالى: «فاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنّى لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَ أُخْرِجُواْ مِنْ دِيَارِهِمْ وَ أُوذُواْ فِى سَبِيلِى وَ قَاتَلُواْ وَ قُتِلُوا لَاكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَ لَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَاباً مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ اللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ».(آل عمران۱۹۵)

و من المعلوم أنّه يصدق على من تحمّل المشاقّ فى المسير إلى الحجّ و لكن لم يوفّق فى ذلـک أنّـه اوذى فى سبيل اللّه؛ مضافاً إلى دلالة الصدر على ذلک، فإنّ عدم الثواب على العمل المقصود به التوصّل إلى مـا أمر به الربّ تعالى تضييع للعمل عرفاً، و اللّه تعالى وعد عباده بعدم تضييع أعمالهم.

و قولُه تعالى: «ما كانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَ مَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْـأَعْرابِ أَنْ يَتَخَلَّفُـوا عَـنْ رَسُـولِ اللَّـهِ وَ لا يَرْغَبُـوا بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ ذلِکَ بِأَنَّهُمْ لا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَ لا نَصَبٌ وَ لا مَخْمَصَةٌ فِـى سَـبِيلِ اللَّـهِ وَ لا يَطَـؤُنَ مَوْطِئـاً يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَ لا يَنالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صالِحٌ إِنَّ اللَّهَ لا يُضِيعُ أَجْـرَ الْمُحْسِـنِينَ».(توبـه ۱۲۰)

مع أنّ الظاهر ورود الآية فى غزوة تبوک الّتى لم يتحقّق فيها مقاتلة مع العدوّ.

و قولُه تعالى: «فَآتِ ذَا الْقُرْبى حَقَّهُ وَ الْمِسْكِينَ وَ ابْنَ السَّبِيلِ ذلِکَ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّـهِ وَ أُولئِـکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ».(روم ۳۸)

و يدلّ عليه أيضاً الأخبار المصرّحة بأنّ من همّ كتبت له حسنة، مثل صحيح زرارة و صحيح بكير أو حسـنته و موثّق أبى بصير و غيرها، فراجع.

و أمّا الثالث فلأنّه لو لا الثواب من اللّه فعمله مضيَّعٌ و قد وعد اللّه أنّه لا يضيّع عملَ عاملٍ مع أنّه يصـدق أنّه فى سبيل اللّه؛ فمقتضى الأدلّة ترتّبُ الثواب على نيّة الخير و لو لم يتلبّس بعمل بقصد التوصّـل إليـه، و ترتّبُه على الإتيان بالشىء بقصد التوصّل إلى ما هو مطلوب ذاتاً للمولى، و ترتُّبه على ما يظهر مـن الأدلّـة على العمل بقصد الإتيان بالمحبوب الغيرىّ للمولى بقصد احترام إرادته و لو كانت غيريّة، فتأمّل فى المقام، و اللّه ولىّ التوفيق فى المبدأ و الختام»[1]

۱. همان، ص۲۲۶.

ما می گوئیم:

۱. درباره آیه دوم می‌توان گفت: نفس حضور در لشکر، واجب نفسی است اگرچه به جنگ منتهی نشود.

۲. امّا درباره آیه سوم نیز معلوم نیست کیفیت استدلال ایشان چیست؟ چراکه آیه درباره ایتاء ذی القربی است که خود نفسی است که با نیت وجه الله انجام می‌شود. (در حالیکه ایشان ظاهراً می‌خواهند بگویند «**وصول به وجه الله**» واجب نفسی است و «**ایتاء ذی القربی**» مقدمه است و آیه می‌گوید کسی که مقدمه را به نیت و اراده وصول به واجب نفسی انجام دهد، ثواب می‌برد.)

۳. مرحوم آخوند این روایات و ادله را یا بر«**تفضل**» حمل می‌فرمودند و یا از باب اینکه «**کثرت مقدمه، مشقت زائده در ذی المقدمه را پدید می‌آورد**» می دانست.

۴. برخی از بزرگان اشکال و جوابی را ذیل این بحث مطرح کرده اند:

«و توهم ان الوعد بالثواب علی المقدمات یکشف عن استحباب هذه المقدمات فی أنفسها کما یستظهر ذلک من روایات: «من بلغ»، و یبنی علی التسامح فی أدلة السنن.

یندفع: بأنه- لو تم فی نفسه- إنما یلتزم به لو لم یکن هناک وجه آخر وجه به الوعد بالثواب بحیث یحافظ علی کونها واجبات غیریة و یجمع بین کلتا الجهتین، اما مع إمکان حمل النصوص علی ما لا ینافی المقدمیة فلا تصل النوبة إلی الحمل علی الاستحباب النفسیّ فلاحظ.»[1]

۵. امّا نکته مهم آن است که هیچ کدام از ادله مطرح شده را نمی توان بر «**اشق بودن ذی المقدمه**» حمل کرد چراکه در روایات فرض آن است که وصول به ذی المقدمه حاصل نشده است.

۶. امّا به نظر می‌رسد آنچه می‌توان به عنوان جمع بین مبانی مطرح شده و روایات مثبته ثواب مطرح کرد، مبنایی است که از **حضرت امام** خواندیم: نفس عمل مربوط به بهشت و جهنم اعمال است (که نفس عمل دارای حسن و قبح باشد) و نیت خیر مربوط به بهشت و جهنم اخلاق و نیّات است (بدون توجه به حسن و قبح ذات عمل)

۱. منتقی الأصول، ج۲، ص۲۴۱.